

Рецензія

на дисертацію Різуна Назара Тарасовича «Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян у VIII–XII ст.: “тінг” і “віче”», представлену на отримання ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія»

Дисертаційне дослідження Різуна Н. Т. присвячене актуальній темі, яка дозволяє ґрунтовніше з'ясувати як загальний процес еволюції суспільних відносин і формування ранніх держав, так і закономірності утворення ранніх держав у скандинавських і слов'янських народів Балтійського регіону. Тема важлива також для розуміння характеру слов'янсько-скандинавських відносин в період раннього середньовіччя, зокрема, для студій з початкової історії Києво-Руської держави.

Впродовж останніх десятиліть тема ранніх держав і інститутів влади активно досліджується в зарубіжній історіографії представниками різних суспільних наук, зокрема, школою економічної антропології. Результатом студій стало розуміння феномену держави, як прогресивного історичного явища, що пройшло певну еволюцію, в процесі якої сформувався той комплекс ознак, що характеризує сучасну державу. Дослідники відмовилися від терміну “примітивні держави” і замінили його терміном “ранні держави”. Вивчення універсальних чинників формування ранніх держав та їх основних функцій також дозволило вийти за межі спрощеного і вузького розуміння держави лише як апарату примусу і експлуатації. Попри такий інтерес до історії формування ранніх держав та їх владних інститутів, в українській історіографії цій проблематиці поки-що приділяється недостатньо уваги (історіографія теми обмежується методологічними працями істориків О. Головка і Л. Войтовича), що також актуалізує тему дисертаційного дослідження.

В дисертації Різуна Н. Т. тема досліджується на конкретно-історичному матеріалі. Такий підхід, а також обраний дисертантом метод компаративного дослідження та порівняння процесів формування і функціонування владних інститутів, зокрема, тінга і віча у скандинавських і слов'янських народів балтійського регіону дозволяє чіткіше визначити як загальні закономірності так і особливості діяльності цих характерних для скандинавів і слов'ян ранньодержавних органів влади. Автор використав доступний комплекс джерел

(скандинавські саги, латиномовні німецькі хроніки, житія), а також ґрунтовно опрацював зарубіжну, зокрема, польську і скандинавську історіографію теми.

Структура роботи, так само як і поставлені в дисертації завдання та її зміст, передбачають висвітлення головних питань теми в широкому контексті функціонування усієї системи ранньодержавних владних інститутів у скандинавських і слов'янських народів. Це дозволило чіткіше окреслити особливості діяльності зібрань, їх місце та роль в загальній структурі владних установ, а також простежити еволюцію, яку пройшли інститути тінга і віча в ранньодержавний період, з'ясувати відмінність їх функціонування в родоплемінному і ранньодержавному суспільствах.

Дисертант добре впорався з таким складним завданням, як характеристика джерел та історіографії проблеми, опрацювавши практично усі доступні латиномовні хроніки і скандинавський середньовічний наратив, а також скандинавську англomовну і польську історіографію. В тексті дисертаційного дослідження послідовно і ґрунтовно висвітлюються питання, заявлені у змісті роботи, реалізуються поставлені в дисертації завдання.

Не позбавлена робота і деяких недоліків. На наш погляд, дисертант певною мірою обмежив своє бачення процесів формування ранньодержавних інститутів влади скандинавів і слов'ян, звернувшись в основному до скандинавської історіографії і не використавши праць сучасних англійських і німецьких істориків, зокрема, Гвена Джонсона, Пітера Соєра, Йоахима Германа, які досліджують ранньосередньовічну добу, епоху вікінгів і погляди яких на роль скандинавів в європейському середньовіччі відрізняються від поглядів данських, норвезьких і шведських дослідників. Йоахим Герман є одним із найвідоміших славістів в сучасній німецькій історіографії, автором численних праць з ранньосередньовічної історії поморських і полабських слов'ян, що базуються на новітніх археологічних дослідженнях слов'янського Помор'я і Полаб'я. Варто було також використати переклади і дослідження скандинавських саг Татяни Джаксон і Галини Глазиріної, праці яких є одними з найбільш ґрунтовних у сучасній східноєвропейській історіографії.

Непереконливими є твердження автора про подібність і синхронність урбанізаційних процесів у скандинавів і слов'янських народів Балтійського Помор'я і Полаб'я, про те, що міста у Полабських і Поморських слов'ян до XI ст. були рідкістю (с. 78), які він підкріплює посиланням на працю А. Гуревича, і які спростовуються інформацією писемних та археологічних джерел. Вони

свідчать про те, що у слов'янських регіонах урбанізаційні процеси розпочалися набагато раніше і проходили інтенсивніше, ніж у скандинавів і германців загалом. Наприклад, за даними німецького дослідника Й. Германа, слов'янський Велиград був заснований у VI ст., а в VII ст. лише в землях вільців з'явилося археологічні дослідження виявили близько ста градусів, що підтвердили інформацію Баварського географа про численні міста в землях слов'янських племен (Herrman J. Zwischen Hradschin und Vineta. Leipzig-Jena-Berlin: Urania verlag, 1971). У IX ст. в слов'янському Помор'ї, окрім численних менших градусів, існували такі великі, як на той час, торговельні і культові центри, як: Старіград, Велиград, "відома на увесь світ", як писав про неї Адам Бременський, Ретра (Редегост), Волин (за даними Адама Бременського одне з найбільших міст Європи), Аркона, Ругард, Колобрег, Диммін, Штеттін, Менцлін, Камен, Клодно, Велигощ, Гостьків та ін., тоді як у Норвегії у IX ст. фіксують лише одне місто Каупанг, в Данії теж одне (Гедебю), яке перетворилося у відносно великий центр лише в другій половині IX ст., коли у нього були переселені купці і ремісники зі слов'янського Велиграда, в Швеції у той час було два порівняно невеликі міста – Хельге і Бірка – на озері Меларен. За висновком Й. Германа, перші міста в межиріччі Лаби і Одри та в Балтійському Помор'ї заснували слов'яни, а не германці; вони ж першими проклали торговельні шляхи на Балтиці. Інтенсивні урбанізаційні процеси в землях слов'ян були обумовлені економічним розвитком слов'янських регіонів, що мали кращі природні угіддя порівняно зі скандинавськими країнами (окрім Швеції) і були розташовані на суходільних і водних торговельних шляхах, що з'єднували Південно-Західну Прибалтику з іншими регіонами Європи.

На думку дослідників, гради-міста є своєрідними маркерами державотворчих процесів, а тому не зовсім переконливим, є також твердження дисертанта про їх повільний і синхронний розвиток у скандинавів і слов'ян в басейні Балтики. Подібність процесів формування ранніх держав у скандинавів і балтійських та полабських слов'ян не обов'язково означає їх хронологічну синхронність, на що слушно вказує дисертант на с. 83, а тому типологічно подібні до слов'янських владні інститути у скандинавів могли розвинутися пізніше, так само, як пізніше у них з'явилися міста.

Тривале функціонування у скандинавських і слов'янських народів балтійського регіону таких типологічно близьких органів влади, як тінг і віче, слабкість королівської влади, можливо не є лише доказом архаїчності і

повільного розвитку державотворчих процесів, а їх особливістю, свідченням їх більш демократичного характеру. Чи методологічно правильно зводити поняття суспільного прогресу лише до встановлення сильної монархічної влади і прийняття християнства, за якими ми звикло оцінюємо середньовічні народи і держави? Адже економічно слов'янське Помор'я і Полаб'я процвітали до їх завоювання і насильницької асиміляції та християнізації правителями Священної Римської імперії при підтримці папського престолу. Звісно, що це дискусійне методологічне питання адресоване не стільки до самого дисертанта, а загалом до дослідників державотворчих процесів.

Висвітлюючи дискусійні питання теми, дисертант в окремих випадках обмежується лише декларативними твердженнями, не розкриваючи їх аргументацію. Так, на с. 85 дається характеристика скандинавського джерела – твору Сноррі Стурлусона – і вказується, що попри те, що середньовічний автор не мав перевірених і достовірних джерел, на думку дослідника Д. Скре, його розповідь про династію Інґлінґів заслуговує на довіру. Хотілося б зрозуміти аргументацію такого висновку Д. Скре. Спірним є також наведені дисертантом твердження Р. Зароффа і П. Бороня про те, що королівські титули слов'янських правителів, якими їх наділяють західноєвропейські хроністи, є довільними і не відповідають політичним реаліям того часу (с. 89, 94). Їх також треба було б прокоментувати і навести аргументацію Зароффа і Бороня, якщо така існує, оскільки в середньовіччі автори дуже прискіпливо ставилися до титулів правителів, які були свідченням їх політичного статусу і статусу їх держав.

В дисертації варто було пояснити деякі вживані автором терміни, зокрема, “асамблея”, який в тексті використовується одночасно з термінами “тінґ”, “віче” (можливо, краще вживати терміни “збори”, “зібрання”), “складені князівства” (можливо, складні?). Треба було б також пояснити хронологічні рамки періодизаційних схем, які використовує дисертант, і які базуються на різних критеріях і, мабуть, мають особливість для скандинавських країн. Наприклад: залізний вік, пізній залізний вік (с. 86, мабуть описка на с. 89 “римська залізна доба”), середньовічна доба (яка за археологічною періодизацією є також залізним віком).

Вказані недоліки не змінюють загального позитивного враження від дисертації Різуна Н. Т. і певною мірою обумовлені складністю і дискусійним характером проблем, пов'язаних з історією формування ранньодержавних владних інститутів і, зокрема, еволюцією та діяльністю скандинавського тінґа і

слов'янського віча, а також обмеженою джерельною інформацією і наявністю чисельних інтерпретаційних версій.

Дисертація та наукові публікації Різуна Н. Т. не містять порушень академічної доброчесності, тобто, плагіату, самоплагіату, фальсифікації та фабрикації.

Дисертаційне дослідження Різуна Н. Т. є першою спробою в українській історіографії комплексного порівняльного дослідження діяльності скандинавських тінгів та віч поморських і полабських слов'ян. Автор в широкому історичному контексті розглядає основні аспекти теми, визначає особливості еволюції та функціонування тінгів і віч, їх склад та взаємодію з іншими владними ранньодержавними інститутами. Зроблені висновки, що підсумовують дисертаційне дослідження, є логічними та обґрунтованими. Головна проблематика теми дисертації знайшла відображення в наукових публікаціях автора. Усе це дозволяє зробити висновок, що дослідження Різуна Н. Т. відповідає вимогам МОН України № 40 від 12. 01. 2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації та п. 6 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету міністрів від 12 січня 2022 р. № 44.

Наведені аргументи дають усі підстави зробити висновок, що дисертаційна робота Різуна Назара Тарасовича на тему «Ранньодержавні інститути скандинавів і слов'ян: «тінг» і «віче»» є завершеною самостійною працею, яка виконана з дотриманням усіх вимог, а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія».

Кандидат історичних наук, доцент кафедри
давньої історії України та архівознавства
Львівського національного університету
імені Івана Франка
Щодра О. М.